

*Makalenin Türü: Derleme / Compilation

*Geliş Tarihi / First Received: 06.03.2021

*Kabul Tarihi / Accepted: 14.03.2022

*Atıf Bilgisi: Gezer, Ü. (2022). “Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar, Türk Dokuma Sanatındaki Üslup, Desen, Motif ve Sembollerin Tarihine Bakış”. Hars Akademi, 5 (Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı), 455-477.

*Citation: Gezer, Ü. (2022). “From The Beginning to the 16th Century Style, Pattern, Motif and Art in Turkish Weaving Art Overview of The History Of Symbols”. Hars Akademi, 5 (Aydın Uğurlu And Traditional Arts Special Issue), 455-477.

BAŞLANGICINDAN 16. YÜZYILA KADAR, TÜRK DOKUMA SANATINDAKİ ÜSLUP, DESEN, MOTİF VE SEMBOLLERİN TARİHİNE BAKIŞ

*Ülkü GEZER**

Öz

İnsanlığın en eski sanatlarından biri dokuma sanatıdır. Doğasal olaylara karşı fiziksel olarak savunmasız olan ilkel insan önce giyimde daha sonra barınma ve ısınmada dokumayı kullanmıştır. İlk çağlardan itibaren gündelik yaşam pratiklerinin farklı alanlarında dokumayı kullanan ve geliştiren insanoğlu kültürel motifleri de üretimlerine eklemiştir. Zamanla her kültür kendi anlayışına göre dokumalarında süslemeler de yapmaya başlamıştır. Dünyadaki en eski uygarlıklarından biri olan Türkler de kendi kültürlerine göre dokumacılık sanatını geliştirmişlerdir. Orta Asya'daki Türkler ilk önce hayvanlardan elde ettikleri yünü bükerek iplik elde etmişler ve dokuma yapmışlardır. Daha sonra farklı malzemelerle dokuma yapımı gelişmiştir.

Orta Asya dokumalarında hayvan mücadele sahneleri ile başlayan dokuma motifleri, bulut parçaları, kuş, çiçek ve geometrik motifler eklenerek gelişmiştir. İslamiyet'in kabulünden sonra hayvan motiflerini kullanmayı yavaş yavaş azaltan Türkler, üsluplaştırılmış bitki ve geometrik motifleri ileri düzeyde geliştirmiştir. Selçukluların üst seviyedeki dokuma sanatı, Avrupa'da da tanınacak olan Osmanlı dokuma sanatının da temelini oluşturmuştur.

Anahtar sözcükler: Türk, dokuma, üslup, motif.

* Doç. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul. ulkugezer@gmail.com / ORCID: [0000-0003-2796-3942](https://orcid.org/0000-0003-2796-3942)

FROM THE BEGINNING TO THE 16TH CENTURY, STYLE, PATTERN, MOTIF AND ART IN TURKISH WEAVING ART OVERVIEW OF THE HISTORY OF SYMBOLS

Abstract

One of the oldest arts of humanity is the art of weaving. Human beings, who need to protect themselves against natural conditions, used and developed weaving in clothing, shelter and heating, and later in different areas of their daily life. Over time, every culture has started to make decorations in their weaving according to their own understanding. Turks, one of the oldest civilizations in the world, have also developed the art of weaving according to their own culture. The Turks in Central Asia first obtained yarn by twisting the wool they obtained from animals and weaving. Later weaving with different materials developed.

Weaving motifs, which started with scenes of animal struggle in Central Asian weavings, developed by adding cloud pieces, birds, flowers and geometric motifs. The Turks, who gradually reduced the use of animal motifs after the acceptance of Islam, developed stylized plant and geometric motifs at an advanced level. The high-level weaving art of the Seljuks formed the basis of the Ottoman art of weaving, which would also be recognized in Europe.

Key words: Turkish, weaving, style, motif.

Giriş

İnsanoğlu var olduğundan beri doğa şartlarından korunma ihtiyacı ile örtünmeye çalışmıştır. Bu ihtiyacı önceleri hayvan postları ile gidermişlerdir. Daha sonraları dallar, sazlar, otlar gibi bitkisel elemanlar kullanılarak örgü tekstil ürünleri oluşturmuşlardır.

“İnsan yaşamının her alanında görülen yüzey süslemeleri, insanın kendi vücudunu boyaması ile başlamış, mağara duvarlarına çizdiği şekiller ile devam etmiş ve daha sonra bunları oluşturduğu dokusal yüzeylere süsleme olarak aktarmıştır. İnsanın bu davranış ve istekleri; günümüzde de makyaj, tatoyaj, iç ve dış mekân süslemeleri olarak devam etmektedir. Bu tarzın ve süslemelerin oluşumları incelenirse; önce kişisel olmuşlar, daha sonra ise yöresel, ulusal ve evrensel örnekler olarak gelişerek gelenekselleşmişlerdir” (Uğurlu, 2021: 162).

MÖ. 7500-8000 yıllarında iki iplik sistemi ile dokuma kumaş oluşturma metodunun bulunduğu tahmin edilmektedir. Daha sonra ağızlık oluşturma sistemlerinin geliştirildiği ve Çin’de uzun yıllar kullanıldığı bilinmektedir. Bu metot Avrupa’ya ancak MS 3. yüzyılda gelmiştir.

Arkeolojik bulgular, MÖ. 6000-6500 yıllarında bugünkü dokumalar ile aynı özelliklerde dokunmuş kumaşlar kullanıldığını göstermiştir. Örneğin Çin’de, Mısır’da ve Anadolu’da günümüz kumaş dokularına çok benzeyen örnekler bulunmuştur. Ayrıca heykeller, resimler, kabartmalar gibi bulgularda da dokumacılığa ilişkin ayrıntılar fark edilmektedir.

Bozkır kültürünün başlangıcı olarak kabul edilebilecek MÖ. 3000’den itibaren hayvan üslubunun örneklerinin oluşmaya başladığı, Hunlar tarafından en olgun seviyesine ulaştırılan bir sanat anlayışının varlığını kabul edebiliriz.

14. Yüzyıl Öncesi Türk Dokuma Sanatı- Başlangıç Dönemi

Anadolu’da yerleşmiş ilk Türk toplulukları ile Orta Asya’daki Türk topluluklarının hayatları birbirine benzemektedir. Ünlü Türkolog Jean-Paul Roux şöyle demektedir: “30 yıllık Türkolog olarak çok yer gezdim. Türklerin kökenini ve davranışlarını araştırırken Altay Dağlarını, Sibiryayı ve Baykal gölünü dolaştım ama en çok bilgiyi (Proto-Türkler ile ilgili) Anadolu topraklarında buldum” (Deniz, 2006: 8).

Orta Asya’daki Türklerde, dinsel törenlerin resmedilmesi, hareketli ve renkli hayvan sahneleri ile ilgili desenleri, motifleri, renkleri ortaya çıkarmıştır. Kutsallık atfedilen hayvanların savaş sahnelerinin de bulunduğu bu sanat zamanla “Orta Asya hayvan sanatı veya bozkır sanatı” ismini almıştır.

Arkeolojik, dini, mitolojik ve sanat tarihi ile ilgili kanıtlar Altaylar’daki Katanda, Noyun Ula, Pazırık, Şibe, Esik kurganlarının Büyük Hun Devleti’nin kültürünü temsil ettiğini gösterir. Bunlar en eski prens (tigin) mezarlarıdır.

Pazırık kurganından çıkan bulgular üzerinde hayat ağacı, hayvan savaş sahneleri, sekiz köşeli yıldız, ay, güneş, bölünme-çoğalma motiflerinin de ilk örnekleri bulunmaktadır.

Resim 1: Altaylar 5. Pazırık kurganında bulunan Pazırık halısı. MÖ. 3-2. yüzyıl Asya Hunları.
<http://www.indigogallery.com.tr/aboutcarpets.htm>

Resim 2: Pazırık halısı, detay.

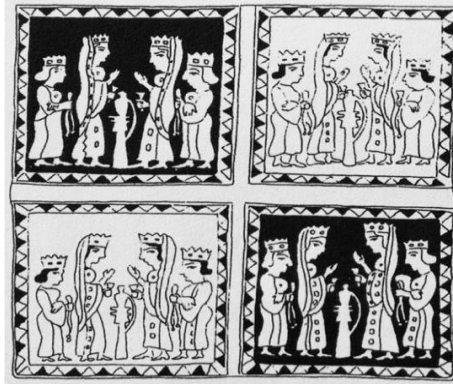
Resim 3: Pazırık halısı, detay.

Resim 4: Pazırık 2. kurganından çıkarılan koç boynuzu motifli peynir tulumları <http://www.klasikhali.com/pazyrvk.asp>

Resim 5: Pazırık kurganından çıkarılan hayat ağacı motifli çocuk önlüğü ve keçe eşya <http://onturk.wordpress.com/2011/03/09/pazirik-kurganlari/>

Resim 6: Pazırık kurganından çıkarılan düz yaygı parçasında bir buhurdan etrafında ayın yapan soylu kadınlar tasviri. (ÇORUHLU, Y.)

Resim 7: Noinula buluntularından yün işleme örtü üzerinde su kaplumbağaları ve balıklar.

(ÇORUHLU, Y.)

“Doğu Türkistan'da Lop gölü batısında Lou-Lan'da 3. ve 4. yüzyıllardan kalma düğümlü halı parçaları bulmuştur. Bu parçalar şu an Londra'da British Müzesi'nde ve Hindistan da Yeni Delhi Müzesi'nde bulunmaktadır” (Aslanapa, 2005: 19).

Uygurlar, Türk toplulukları içinde en önemlilerinden biridir, “Uygur Resim Sanatı” adı ile tanımlanan bu sanat üslubu Selçuklulara, oradan da Anadolu'ya girmiş, Osmanlı minyatür sanatında kendini sürdürmeye devam etmiştir.

Uygurların dini Budizmdir, bu nedenle motiflerinde Budizm ile ilişkili unsurlar görmek mümkündür. Örneğin sekiz köşeli yıldız, Buda'nın sekiz felsefesinin simgesidir. Elinde hatayı tutan Buda heykeli önemli bir örnektir. Lale ve çıkış noktası stilize edilmiş lotus olan üsluplaşmış hatayı de zaman içerisinde çeşitlenerek motif dünyamızı etkilemiştir.

Türklerin kurduğu, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletleri dönemlerinde İslam dinine geçiş yapılmış, bu da motiflerde insan ve hayvan figürlerinin azalmasına, giderek yok denecek kadar kaybolmasına yol açmıştır denebilirse de örneğin 400 yıl sonraki Selçuklu sanatında Orta Asya hayvan üslubu ile Uygur resim sanatı etkilerine rastlanmaktadır.

Resim 8: Altay-Pazırık kurganı buluntusundan bir eğer üzerinde bulunan kanatlı gagah aslanın dağ keçisine saldırısı. (BİROL, İ.)

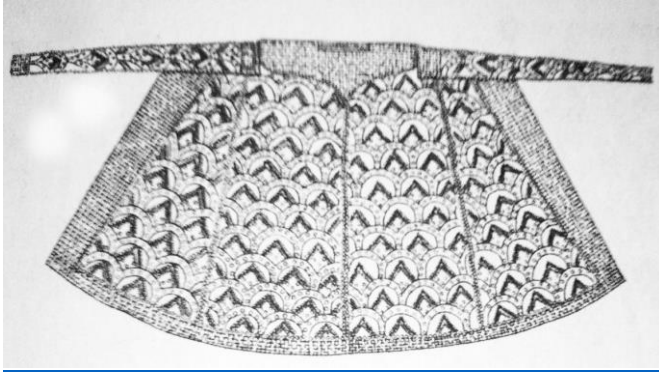
Resim 9: Astana'da (Kırgızistan) bulunan insan ve hayvan motifli ipekli kumaş parçası (BİROL, İ.)

Resim 10: Doğu Türkistan Lou-Lan'da Sir Aurel Stein'in bulduğu düğümlü halı parçası. Londra British Museum. MS 3.- 4. yüzyıllar. <https://www.asperahali.com/dogu-turkistanda-bulunan-halilar/>

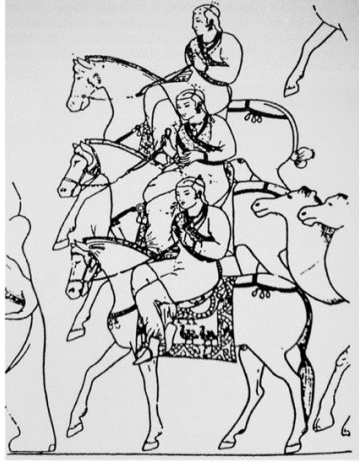

Resim 11: Doğu Türkistan Lou-Lan’da Sir Aurel Stein’in bulduğu düğümlü halı. MS 3.- 4. yüzyıllar.
<https://www.dokuyan.com/dogu-turkistanda-bulunan-halilar/>

Resim 12: Hun devri Katanda kurganı. Erkek kaftanı. (ÇORUHLU, Y.)

Kurganlardan Hun devrine ait kumaş, keçe, yün, deri giysiler de ortaya çıkarılmıştır. İç gömlekleri, bir Hun asilzadesinin kaftanı, deri ve keçeden çizmeler, botlar, yün çoraplar, başlıklar gibi bozkır yaşamına uygun giyim kuşam örnekleri bulunmuştur. Bu giyim üslubu Göktürk devrinde de gelişmiş ve çeşitli eklemelerle İslamiyet devrinde ve sonrasında da devam etmiştir.

Resim 13: Göktürk kadınlarının bindiği atların motifli eğerleri. Semerkant Sarayı fresklerinden. (GÖRGÜNAY, N.)

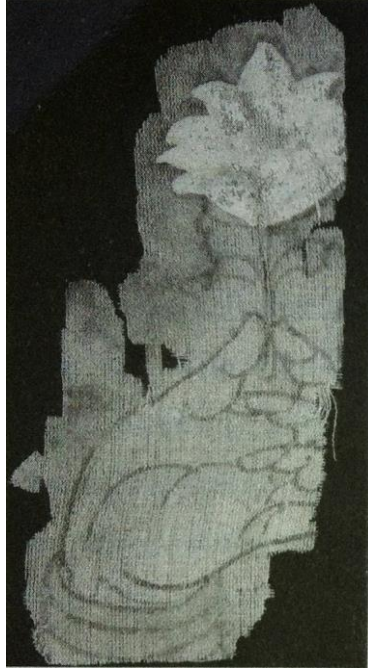
Halk geleneklerinde doğum, ölüm gibi günler önemlidir. Halılar, kilimler, dokumalar üzerlerinde taşıdıkları semboliklerle insanlara ömürleri boyunca eşlik etmişlerdir. Geçmişin düşünce, yaşantı, inanç ürünlerinin canlı tutulmasını ve çağlardan çağlara nakledilmesini sağlamışlardır. Tarihin bazı çizgileri artık geçerli ya da kutsal olmasa bile insanların bilinç altlarında, uğur, sihir diye olumlanarak yaşamaya ve o işaretleri tanıyanlara güzel duygular uyandırmaya devam etmişlerdir.

Resim 14: 8-9. yy. Uygur Bezeklik mağara tapınakları duvar resimlerindeki rahiplerin süslemeli giysileri

Ülkü Gezer, "Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar, Türk Dokuma Sanatındaki Üslup, Desen, Motif ve Sembollerin Tarihine Bakış", Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, Mart 2022 / 455-477.

<http://uqusturk.wordpress.com/2011/08/13/uygur-turklerinin-inanc-sistemlerinin-resim-sanatlarina-etkileri/>

Resim 15: 8-9. yy Uygur sanatı. İpek üzerine resim. Lotus çiçeği tutan el. (ÇORUHLU, Y.)

Resim 16-17: Fustat 9. yüzyıl geometrik desenli ve hayvan figürlü halı parçaları.

Resim 18: Fustat 9. yüzyıl halı parçası çizimi.

<http://www.eskihalivekilim.com/erken-devir-turk-halilari.html>

10. yüzyıldan itibaren Türk – İran sınır ilişkileri İran’a koyun, at, keçe, halı gibi ürünlerin satışıyla pazar yaratmıştır. Asya’dan gelen toplulukların taşıdığı, mitolojik, kültürel gelenekleri dokumacılar sayesinde İslam dünyasına da girmiştir. Türklerin 1071’den sonra yoğun olarak Anadolu’ya geçmeleri sonucunda halı ve dokuma sanatı da bütün yörelere ulaşmış, önemli bir geçim kaynağı olmuştur.

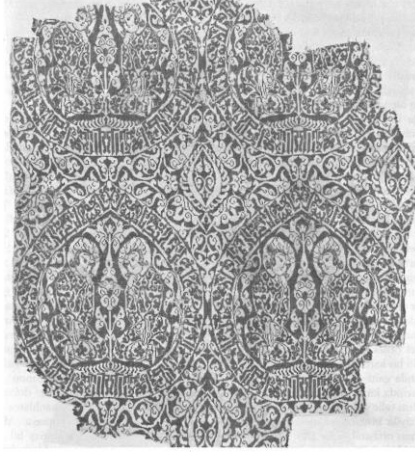
Resim 19: Gazneliler devri, Firdevsi'nin Şehnamesi'nden minyatür, süslemeli giysi örnekleri 10. Yüzyıl.

<https://kitapeki.com/edebiyat-tarihinde-bu-ay-fars-sair-firdevsi-sehname-adli-epik-siirini-tamamladi/>

Büyük Selçuklular döneminde İran bölgesinde kumaş sanatında da gelişmeler olmuş ancak günümüze çok az örnek kalmıştır. Resim 21 de görülen ipek kumaş parçasında ağaç, atmaca, grifon, yavru kuş, çift güvercin motifleri görülür.

**Resim 20: Karahanlı devri çini parçası üzerinde giysi örnekleri 12. yüzyıl - 13. yüzyıl başı
Museum of the History of Culture and Art the Uzbek SSR, Semerkant (ÇORUHLU, Y.)**

**Resim 21: Londra Victoria-Albert Müzesi'nde 11. yüzyıl sonundan kalma ipek kumaş parçası
(ASLANAPA, O.)**

“Türk halı sanatının gelişmesinde en önemli yeri Anadolu Selçuklularının merkezi Konya’da bulunan Selçuklu halıları almaktadır. Bu halılar 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzanan zincirin ilk büyük halkasını teşkil eder. Renk ve desen bakımından inanılmaz bir zenginlik gösteren bu halılarda, genellikle eşkenar dörtgen, sekiz köşeli yıldız, uçları çengellerle çevrilen sekizgenler gibi, sık görülen geometrik şekiller kullanılmıştır. Bazen geometrik şemaya uydurulmuş, bitki motiflerine de yer verilmiştir. Fakat Konya Selçuklu halılarına asıl karakteristik özelliklerini geniş bordürlerinde kullanılan kufi yazılar vermektedir” (Aslanapa, 1989: 350).

Bu dönemde organik ve geometrik üslupları ayrı ayrı görebilmekteyiz. Selçuklu döneminin mimarisinde, yıldız, hayat ağacı, çift başlı kartal gibi motifler ustalıklı işlenmiştir. Anadolu Selçuklu dönemi eseri olan Kubad-ı Abad Sarayı çinilerindeki çalışmalara ise Orta Asya hayvan motifleri ve Uygur resim sanatının sentezi olarak bakılmaktadır. Kurt başlı, ejder vücutlu, kartal kuyruklu semboller de Selçuklu motiflerinde görülmeye devam etmiştir.

Selçuklu halı sanatı örneklerinde, geometrik desenler, yıldız, kufi, rumi, evren gibi motifler ile 14. yüzyıldan itibaren Şaman inancının etkisiyle de stilize kuş ve ejder gibi koruyucu hayvan motifleri de görülür (Deniz, 2006: 9).

Selçuklu ve Osmanlı döneminde, Asya kültürü ile biçimlenmiş Türk topluluklarının motiflerine, yeni hayat şeklinin göstergeleri diyebileceğimiz üzüm, haşhaş, sümbül, karanfil, başak gibi tarımsal ürünlerin göstergeleri de stilize edilerek girmeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı saray halıları figüratif süslemeden bitkisel motiflere doğru evrim geçirecek, neredeyse metamorfoza uğrayarak, çiçeklere bulutlara benzeyecektir. Ancak renklerde geleneksel alışkanlık sürmüştür, sarı, kırmızı, Türk kırmızısı (kök boya kırmızısı), mavi, Türk mavisi (türkuaz) renklerinin kullanımı günümüze kadar gelmiştir, hala da devam etmektedir (Ateş, 1996:120).

“Türkmenler, rengarenk tülbentlerle süslü, Şaman başlığı renginde kırmızı keçe küllah giyerdi. Ulema, ümera ve vüzerâ yeşil astarlı, kürksüz, beyaz sof yahut sırmalı ipek elbise giyerdi. Ramların küllahı sırma işlemeliydi. Museviler giysilerinde mavi renk kullanırlardı. Sipahiler kırmızı sancak, peygamber alemleri için güneş rengi san kullanılıyordu” (Uğurlu, 1985: 43).

“13. yüzyılda Türkmenlerinin Anadolu’yu kültürel yönden yurt edinmeye çalıştıkları dönemde, Konya Selçukluları Bizans ve Moğol yönetimlerine karşı, Anadolu beylikleri döneminde ise Oğuz kimliklerini, Türkmen ve Yörük olarak korumaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Anadolu’da, Ahiyân-ı Rum, Gaziyân-ı Rum, Bacıyan-ı Rum ve Abdalân-ı Rum örgütlenmeleri yanı sıra Hoca Ahmet Yesevi’nin kolonizatör Türk dervişlerinin tasavvuf bilinci yardımıyla Anadolu halkının İran, Arap, Bizans ve Batı yabancılaşmalarına karşı bütünleşmesini sağlamışlar ve Oğuz töresi doğrultusunda halkı aydınlatmışlardır” (Uğurlu ve Uğurlu, 2021: 47-48).

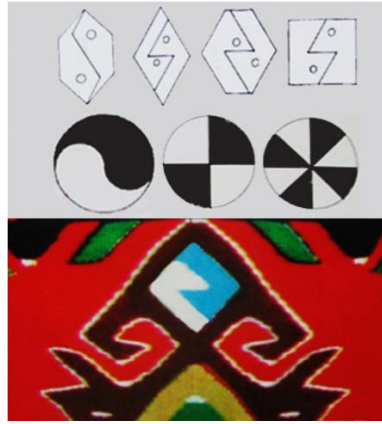
13. yüzyıldaki üsluplaşmış hayvan figürleri, hayat ağaçları ve geometrik motifler 15. yüzyıla kadar sürmüştür. Avrupa için lüks olan Türk halısı ilk defa Haçlılar ile Fransa’ya 1250-1254 yıllarında girmiştir (Ateş, 1996:131).

Resim 22: 13 yy Konya Selçuklu halı parçaları, yingyang ve yıldız motifli (ASLANAPA, O.)

Resim 23: 13 yy. Beyşehir Selçuklu halısı, koç boynuzu ve yıldız motifli. (ASLANAPA, O.)

Resim 24: Ying yang sembolünün kurgulandığı kompozisyonlar Türk halı ve kilim motifi olarak sık sık karşımıza çıkar. (GÖRGÜNAY, N.)

Anadolu ile Avrupa arasındaki bu yoğun halı alışverişi yani ticareti, Avrupa sanatını da etkilemiştir. “Tüm bu bitmez tükenmez engin tarihin kültür izleri, eşsiz bir sembolikler hazinesi oluşturmakta ve söz konusu birikimin nasıl gerçekleştiğini ve günümüze nasıl

aktarıldığını tam olarak bilemesek de toplumsal hafızanın onları ne denli coşkuyla yeniden üretmiş olduğunu açıkça görmekteyiz" (Ateş, 1996: 134-135).

Büyük Selçuklu dönemine ait kumaş desenleri hakkında fazla bir bilgi mevcut değildir. Ancak Selçuklu'nun başkenti Rey'de bulunan keramik kaplardaki figür tasvirlerinde daha çok kıyafet şekilleri ve başlık türleri hakkında bilgi edinebiliyoruz. Kumaş dokumacılığı konusunda elimizde fazla bilgi mevcut değildir. Büyük Selçukluların seramiklerinde canlandırılan çeşitli saray figürlerinde çok zengin desenli kıyafetler dikkati çeker. Aralarında figürlü olanlar da görülür.

İran'da Büyük Selçuklular zamanında kumaş dokumacılığı alanında gelişmeler yaşanmışsa da bu kumaşlar yıprandığı için günümüze ulaşamamıştır. Bu döneme ait kıyafet bilgilerimizi ise figürlü tasvirlerle tezyin edilen seramik tabak ve kaplardan öğreniyoruz. Rey'de bulunan bir tabakta yer alan kadın ve erkek figürleri kaftanlarıyla resmedilmişlerdir. Kollarında tiraz adı verilen kol bantları vardır. Erkeğin kıyafetinde rumilere benzer süslemeler vardır. Böyle tasvirlerde zaman zaman, geometrik formlara, kare ve sekizgenlerin içiçe geçmesiyle oluşmuş kumaş desenlerine de rastlanır. Tasvirlerden, Büyük Selçukluların oldukça zengin süslemeli, saray kıyafetleri kullandığını anlıyoruz (Atasoy, 1971: 113-115).

Resim 25: Büyük Selçuklu devri, 12. yüzyıl sonu - 13. yüzyıl başı. Keramik kaselerde geometrik ve bitkisel süslemeli giysileriyle yer alan figürler

Resim 26-27: 13 yy Anadolu Selçuklu dönemi, çift başlı kartal ve aslan motifli sırmalı ipek kumaş. (GÖRGÜNAY, N.)

Anadolu Selçuklularda da kumaş sanatı gelişmeye devam etmiştir. Arap tarihçileri bunlardan Diyar-ı Rum'un ipek kumaşları diye överek bahsederler. Lyon Müzesi'nde altın telli kırmızı renkli kemha parçası (Resim 27) bunlardan biridir. Sırt sırta iki aslanın kuyruklarının ucu rumilerle biter. Ayrıca tam palmet, yarım palmet, lotus ve dört köşeli yıldız motifleri ile kenarında Alaeddin Ebül Fetih Keykubad bin Keyhusrev yazısı vardır.

Almanya'da, Siegburg Saint Servatius Kilisesi'nde bulunmakta olan bir diğer Anadolu Selçuklu kumaş parçasında (Resim 26) üzerinde Selçuklu arması olan çift başlı kartal, kalkan bordürü ile çevrelenmiştir. Aralarında da kuyruklu rumi motifleri ile biten çift ejder başı motifleri bulunmaktadır.

Anadolu'da Selçuklu dönemi ile Osmanlı dönemi arasında kalan Anadolu Beylikleri dönemine ait kumaşlar hakkında bilgi edinmek güçtür. I. Osman'ın beyaz zeminli ve koyu sarı yaprak ve nar motifli kaftan giydiği kayıtlardadır. Bu döneme ait olduğu bilinen 9 adet kaftan mevcuttur (Salman, 1998: 147).

15. yüzyıldan itibaren ise Türk kumaşlarının gelişimini izlemek çok daha kolay olarak yapılabilmektedir. Osmanlı saray kayıtları ve arşivleri bu alanda da ciddi olarak korunmuştur.

Resim 28: Anadolu hayvan motifli halı, 14.yüzyıl sonları, Env. No: KGM 1888,112 (Fotoğraf: A. BESELİN, Geknüpft Kunst, Teppiche des Museums für Islamische Kunst, s.43). (BAYDEMİR, E.)

Kumaş dokuma sanatı da dünyadaki en eski sanatlardan biridir. Tarihte, müzelerde yerini almış Türk kumaşları genellikle 16. yüzyıla atfedilmektedir. Ancak bu dönemin temelleri daha önceki yüzyıllarda atılmıştır. Selçuklular zamanında iyi bir noktaya ulaşmıştır. 13. yüzyılda Marco Polo Anadolu'daki Türk kumaşlarından övgü ile söz ederek Selçuklu kumaşlarının Bizans kumaşları kadar güzel olduğunu dile getirir. Anadolu Selçuklular döneminde kumaşlardaki hâkim motiflerin kuş ve hayvan figürleri olduğu, ipek dokumacılığı ile devlete büyük gelir sağlandığı bilinmektedir.

15. Yüzyıl Türk Dokuma Sanatı- Gelişme Dönemi

Fatih Sultan Mehmet 15. yüzyılda merkezîyetçilik sistemini başlatmış, birçok değerli sanatçıyı bu çatı altında toplamış, saraya nakkaşhane atölyesi kurmuş ve bu da devletin sanatı ve sanatçıyı desteklemesi, sistemli bir üretimin yapılabilmesi, sanatçılara daha rahat bir çalışma ortamı sağlanabilmesi gibi önemli sonuçlar doğurarak devletin hazinesindeki gelirlerin artışına sebep olmuştur.

Bu yüzyılda daha çok, pars beneği, rumi, kaplan postu (çintemani), kozalak, enginar, palmet, lotus ve hatayi grubu çiçekler motif olarak kullanılmıştır. Halılarda stilize kuş, kaplan gibi hayvan motifleri de dokunmaya devam etmiştir.

Resim 29: 15 yüzyıl hayvan figürlü halı. Konya Mevlâna M. horoz figürlü halı.

Resim 30: 15 yüzyıl sonu, Budapeşte M.

Berlin İslam Sanatları Müzesi'nde üç adet hayvan figürlü halı mevcuttur. Kuşkusuz bunlardan en önemlisi ejder - anka kuşu mücadelesinin betimlendiği Ming halıdır. (Resim 31) Bu halı dışında müzede kuş figürlü (Resim 28) ve çift başlı keçi figürlü (Resim 32) olan iki tane daha halı vardır.

Resim 31: Ejder- anka kuşu Anadolu hayvan motifli Ming halı, 15.-16. yüzyıl, Env.No:I.4 (Fotoğraf: A.BESELİN, Geknüpfte Kunst, Teppiche des Museums für Islamische Kunst,s.47. (BAYDEMİR, E.)

İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesinde bugün; Konya Alaeddin Cami'sinde bulunmuş 8 Selçuklu halısı, Beyşehir Eşrefoğlu Camisi'nde bulunmuş 3 halı vardır. Bunlar Anadolu Türk halılarının ilk örnekleridir. Fustat'ta bulunmuş 7 halı parçası da yine aynı müzemizde korunmaktadır.

15. yüzyılın ikinci yarısından sonra hayvan figürlü halılar yerini üsluplaşmış bitki motifli ve geometrik desenli halılara bırakmaya başlamıştır. Bu halılar Holbein, Lotto gibi bazı Avrupalı ressamın tablolarında resmedilmiştir. Bu grup halı örnekleri ne yazık ki bu ressam ile adlandırılmaktadır. Holbien Halıları gibi.

Resim 32: Anadolu hayvan motifli halı, 15. yüzyıl ya da daha erken, Env. No: KGM 1885,984. (Fotoğraf: A. BESELİN, Geknüpft Kunst, Teppiche des Museums für Islamische Kunst, s.51). (BAYDEMİR, E.)

14. yüzyıldan itibaren ilk olarak hayvan figürlü halıları Avrupalı ressamın tablolarında görmeye başlıyoruz. Daha sonra ise bu halıların az da olsa orijinallerine rastlanılmıştır. J.Lessing'in üzerinde çalıştığı ve daha sonra Wilhem von Bode'nin geliştirmiş olduğu Avrupalı ressamın tablolarının incelenmesi ile bazı halı gruplarının belirlenmesi ve tarihlendirilmesi yöntemi hayvan figürlü halılar için uygulanmıştır. İlk başlarda orijinalleri pek bilinmeyen bu hayvan figürlü halılar bu şekilde tespit edilmiştir.

“Türklerin ana yurdu olan Orta Asya'dan batıya doğru inen büyük kollarından birkaçı da İslamlığın ilk devirlerinde Anadolu'da yerleşmiştir. Bunların en büyüğü Selçuklulardır. Ve bunlar Anadolu'da kendi adlarını taşıyan yeni bir medeniyet kurmuşlardır. Ancak bu büyük sanat hareketine Selçuklular ile birlikte aynı kaynaktan gelerek Anadolu'da yerleşen küçük beylikler, aşiretler de katılmışlardır.

Selçuklu uygarlığının özelliklerini Anadolu'daki halılarda da görürüz. Bu dönemde Anadolu'da Konya, Ladik, Uşak, Gördes, Kula, Bergama, Milas, İzmir'de, Anadolu Türkleri, İran ve Çin etkisine rağmen kendi üsluplarında çalışmışlardır. Örneğin kufi bordürler Anadolu halılarına özel bir süsleme şeklidir” (Dirik, 1938:17).

Resim 33: Rönesans sanatçılarından Hans Holbein’ın Framy Elçileri tablosunda görülen Uşak halısı.

<https://www.gazeteduvar.com.tr/kultur-sanat/2020/09/15/sanat-tarihine-gecen-usak-halilari-vok-olacak-mi>

Bu dönemde özellikle Bursa’da çok başarılı kadife ve ipek kumaşlar dokunmuştur. Bu dönemden kalan 30 tane kaftan Topkapı Sarayı Müzesi’ndedir.

“15. yüzyıla ait arşivler incelendiğinde; 1452 tarihli, Çin imparatoruna ait kumaşla ilgili bir fermanın, ayrıca Uygur harfleri ile yazılmış bir metni de bulunmaktadır. “Bu da o bölgede Türklerin bulunduğunu ve bunların Çin porselenlerinde olduğu gibi kumaşçılık sanatında da etkili olduklarını göstermektedir. Bu belge Türklerin tarih boyunca Uzak Doğu da dahil olmak üzere, hemen her bölgede kumaş sanatında etkin bir rol oynadıklarını ispatladığı için önem taşımaktadır” (Öz, 1946: 45).

Resim 34: Fatih Sultan Mehmet 15 yy çatma kaftan. Kaplan postu ve pars beneği motifi. TSM.

Resim 35: Fatih Sultan Mehmet 15 yy çatma kaftan. Kozalak ve nergis çiçeği motifi. TSM.

Resim 36: 15 yy kumaş kitap kabi. Rumi bezemeli madalyon motifli. TSM.

15. yüzyıldan itibaren dokuma sanatının başarısında dokuma ustalarının ve sanatçıların olduğu kadar padişahın ve sarayın da büyük etkisi vardır. Selçuklularda köklü dokuma sanatı haline gelen yüzlerce yıllık birikim, Osmanlı dokuma sanatının da temelini oluşturmuştur. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğunun yükseliş devri başlamış, Türk dokumaları bütün Avrupa’da tanınmıştır.

Sonuç

Yüzyıllara ve birbirinden uzak coğrafyalara dayalı eserlerin aralarındaki ilişkileri görebilmek, gösterebilmek Türk sanatını derinliği ve bütünlüğü içinde anlayabilmemizi sağlayacaktır. Türk sanatında İslamiyet’ten sonra Osmanlı dönemi ile meydana getirilen sanat, bütün daha önceki Türk sanatlarının, dünyanın en zengin kültür katmanlarının bulunduğu topraklardaki yeniden ve üst seviyede değerlendirilmesidir demek yanlış olmayacaktır. Dünya İslam sanatı içindeki Türk sanatının yeri de son yıllarda yapılan araştırmalarda gittikçe artan bir önemle belirtilmektedir.

Yüzyıllar boyunca rengiyle, motifleriyle, malzemesiyle, ustalığıyla önem taşıyan Türk dokuma sanatı da kendine has bir üslup ve anlayışın temsilcisi olmuştur.

“Tekstil uygulamaları, Neolitik Çağdan beri Anadolu’ya yerleşmiş uygarlıklar ile şekillenerek çeşitlenmiştir. Günümüzden 9000 yıl öncesine giden arkeolojik tekstil buluntularıyla tekstil müzesinin ivedilikle oluşturulması, halkın ve genç kuşağın bilinçlendirilmesi, yeni toplumun bütünlüğünün geçmişle uyumlanması çok önemlidir. Geleneksel el dokumacılığı örneklerinin yanı sıra ülkenin tekstil sanatçılarının eserlerinin sergilendiği bölümlerin oluşturulması, sürecin devamını gösterecektir ve günümüzdeki durumun kavranmasını netleştirecektir” (Uğurlu ve Uğurlu, 2020: 289-310).

Yeni araştırmalar kadar, mevcut eserlerin korunması da elbette fazlasıyla önem taşımaktadır.

Kaynakça

- ASLANAPA, O. (1989). *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ASLANAPA, O. (2005). *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul: İnkılap Basımevi.
- ATASOY, N. (1971). *Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme*, Sanat Tarihi Yıllığı, Sayı 4, İstanbul.
- BAYDEMİR, E. (2018). *Berlin İslam Sanatları Müzesinde Bulunan Türk Halıları*, İstanbul: Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, MSGSÜ Güzel Sanatlar Ens.
- BİROL, İ. (2009) *Desen Tasarımı*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- ÇORUHLU, Y. (2007). *Erken Devir Türk Sanatı*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi
- DENİZ, A. (2006). *Geleneksel Motiflerin Kimliklerini Kaybetmeden Yeni Tasarımlara Dönüşmeleri*, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Ens.
- DİRİK, K. (1938). *Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması*, İstanbul: Alaeddin Kırıl Basımevi.
- GÖRGÜNAY, N. (2001). *Altaylar'dan Tunaboyu'na Türk Dünyasında Ortak Yanışlar (Motifler)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları
- MÜLAYİM, S. (2006). *Aklın İzleri*, İstanbul: Kaknüs Yayınları
- ÖZ, T. (1946). *Türk Kumaş ve Kadifeleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- SALMAN, F. (1998). Tarihi Türk Kumaşlarında Desen ve Renk Anlayışı, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Erzurum
- UĞURLU, A. (1985). Antik Çağ Anadolu Dokuma Sanatı, *İlgi Dergisi*, Sayı 43, İstanbul.
- UĞURLU, A., UĞURLU, S.S. (2020). Tekstil Müzesi Önerisi, *Folklor Akademi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, İstanbul.
- UĞURLU, A., UĞURLU, S.S. (2021). *Anadolu'da Kadın*, Kadın Çalışmaları kitap bölümü, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık
- UĞURLU, S.S. (2021). Geleneksel Dokumalarda Motif desen Bağlantıları, *Kesit Akademi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 27, 162. İstanbul.